

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

השתמרותה של שפת ה"לכודיש" בגרמניה עד זמננו — למרות השפעות תקשורת ההמונים ומערכות החינוך והתרבות המודרניות — היא פחינת פלא לשוני. וחוששני, כי אי לשוני עברי זה עתיד להיעלם ולעבור מן העולם בעתיד הלא-רחוק.

חיים אהרנוביץ

הזרתם בעברית ולידתם בידיש

ג. רב ורביצין

התואר רב/רבי, שכל אחד ואחד רשאי להתכנות בו פרצונו, גם פשאינו משמש רב מוסמך לרפנות או חבר בבית-דין רבני, פידוע, מקובל בעברית מקדמת דנה. המלה רב (השורש ר-ב-ב) הוראתה במקרא גדול בכמות (עם רב — יבראשית נ, פ), גדול בשנים (ורב יעבד צעיר — בראשית פה, פג), גדול בתפקיד (רב-סריס, רב-מג — ירמיהו לט, ג), די (רב לך — דברים ג, פו); ובלשון חכמים: אדון לעבד (מה שקנה עבד, קנה רבו — פסחים פח ע"ב), מלמד אומנות (מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רבו, ושוליא דנגרי הנה (גיטין נח ע"א¹), מלמד תורה

1. ושם רש"י: לא היה רבו לתורה, אלא רבו לאומנות של נגרים.

(עשה לך רב — אבות א, ו) וביטוי של פיבוד הזולת בפנייה אליו, ויהיה מי שיהיה².

במרוצת הדורות נתגבש ייחוד התואר רב/רפי בעיקר ללימוד תורה לאחרים, ובפרט עם פריכתו בקבלת סמיכה להורות הלכות, כבר בתקופת המשנה, פנאמר בסנהדרין יג ע"ב: "סמכין ליה בשמא, קרי ליה רפי, ויהבי ליה רשות למידן דיני נפשות (=סומכים לו בשם, קוראים לו רפי, ונותנים לו רשות לדין דיני נפשות³). התואר רב במשמעו הרחב נשמר דוקא בידיש במבטאו רב, אך ורק בצירוף לשם פרטי, כגון רב משה, רב ישראל, פנאמר בניב היידי "וואס וועט זיין גוט פאר רב ישראל, וועט זיין גוט פאר'ן פאלק ישראל" (מה שיהיה טוב לר' ישראל, יהיה טוב לעם ישראל). וכן בפתיחת נואם בציבור "מזריי רבופתיי", ואפילו בציבור של פשוטי עם, שאיש מהם אינו לא מורה ולא רפי.

2. ספרי, בלק קלא, לעניין "ויחל העם לזנות העם לזנות אל בנות מאב (במדבר, פה, א): ... והיא מוציאה דפוס של פעור מתחת פסיקין (=חגורה) שלה, ואזמרת לו (לאיש מישראל): רפי, רצונך שאשמע לך, השתחנה לזה.

3. בלשון חכמים לוח גם התואר "בריבי", כגון: "והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי (מלכים א' טו, כפ). מהו אין נקי? ... רפי סימון: אין נקי לביתו שעה אחת; ורבנן אמרין: לית רפי בריבי" (ירושלמי סוטה ת, י); פלומר: אסא הכריז על גיוס צבאי בכל יהודה, ואפילו רפי גדול כן גדול לא קיבל פטור מיציאה למלחמה. ורש"י עירובין נג, דיבור המתחיל אשעיה בריבי: אדם גדול בדרו, וכל היכא דקרי בריבי הכא פירושו.

הריבוי של רב/רבי יוצא דופן: רבנים מלשון רבן, שהיה פינוי לנשיא הסנהדרין כמו רבן גמליאל וכיו"ב, ועניינו גדול בהוראה. מקבילתו בארמית רבנא, הוא הפינוי לראשי הישיבות בבבל, ומזה נגזר השם rabin בשפות הסלאביות, Rabbiner בגרמנית, rabbin בצרפתית ובאנגלית, rabbino באיטלקית, רבִינאט (= רבנות) בלשונות שונות. אף ש"רבי" התגבשה כמלה בפני עצמה, לא נגזר הריבוי "רביים" ממנה אלא בדורות האחרונים, משקמה תנועת החסידות במזרח אירופה ורבו חצרות האדמו"רים. אצל דוברי יידיש נהנתה הבחנה בין רב—רבנים, במשמע מרא דאתרא, מורה הוראה, ובין רבי—רביים, במשמע אדמו"ר (= אדונינו, מורנו ורבנו), פרוץ בעברית של ימינו. ובפי העם ביידיש פינויים נוספים: "א גוטער ייד" (= יהודי טוב), "בעל מופת" (מקובל בפולנית cudotwórca); והגיית רבי ביידיש היא rebo במבטא היהודי-פולני, ו־rebe במבטא היהודי-ליטאי ועוד⁴.

כל הסקירה הזאת הובאה כאן, כדי לבדוק, אם רבִיציין, לשון נקבה של רב / רבי ביידיש, שהוראתה אשת מלמד בחדר לפנים, או אשת רב הקהילה, מעין רבנית בעברית, יש לה זיקה לכל התארים שצוינו למעלה, ואם "ציין" היא סיומת של רבי, או לא. לכאורה, דומה פאילו כאן נתגלתה יצירה לשונית—פנימית ביידיש, ולפי מאקס וויינרייך היא גזורה על־פי

4. חילוף ר' פתוחה בר' סגולה מסתבר מן הנהוג ביידיש, על־פי גרמנית, כגון: Kamel (= גמל) — קעמל, Apfel (= תפוח) עפל, Balken (קורה) — בעלעק.

הסיומות של rabbissa האיטלקית⁵ ו־rubizza בלאדינו; ולא היא. רְפִיצִין היא צאצא הלשון העברית, אך ממשחה אחרת — מן השורש ר־ב־ץ, בהוראת לימוד תורה לאחרים. ממנו השתלשלה רְפִיצִין בסיומת — ין גרמנית⁶, והאות צד"י היא שורשית.

לפי דרך ההבעה היידיית באה צורת נקבה בסיומת — טע (על־פי — תא הארמית; פְּלֶבְתָא, בפּי העם פְּלֶבְתָא) בכתיב יידי, פגון: גנב — גנב'טע, חזן — חזנ'טע, חבר — חבר'טע, סוחר — סוחר'טע, בעיקר בשמות עבריים מקובלים ביידיש, וכן בסיומות לועזיות, סלאביות וגרמניות, פגון: שניידער (=חייט) — שניידערין / שניידערקע (=חייטת או אשת חייט). התצורה רְפִיצִין יחידאית היא בצירוף צד"י לסיומת — ין בלבד, כמו: שניידער — שניידערין, בעקער (= אופה) — בעקער־ין (= אופה, אשת אופה), זינגער (=זמר) — זינגער־ין (=זמרת). ובכן אות צד"י לא נשתחלה לתוך "רְפִיצִין" מלעז, אלא יש כאן סופית — ין, כאמור, אחר שורש רבץ.

על הפסוק "יששכר חמור גרם] רבץ בין המשפתים" (בראשית מט, יד) נאמר במדרש: אלו התלמידים שלו שמרְפִיצִין תורה בארץ ישראל לפני החכמים (תנחומא, ויחי י"א). ראשון למרְפִיצִי תורה בארץ ישראל, לפי המובא בתלמוד, היה עתניאל בן קנז בימי השופטים, פנאמר בתמורה טז ע"א: "הוא עתניאל,

5. מאקס וויינרייך, געשיכטע פון דער יידישער שפראך, כרך ג' הערות 30.21,29.01, וכרך ד', הערה 165.11.
6. ראה בספרי "עברית לכל רגע", סעיף 874, רבץ, הרפיץ תורה / הרפיץ מכות, הערה.

הוא יעבץ וכו', שיעץ וריפץ תורה בישראל". וכדומה ריפץ במשמע לימד תורה לאחרים, בבבא מציעא פה ע"ב (לעניין חלשה דעתו של ריש לקיש, מפני שלא ידע לציין מערת קברו של רבי חייא, כדי להזהיר פהנים מלהיטמא בה): "אמר, רבונן של עולם, לא פלפלתי תורה כמותו. יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריפצת (= לא לימדת)". דו"ק: "לימד" משמעה פולל גם אומנות וגם חכמת חיים וכיו"ב; "ריפץ" משמעה לימוד תורה לאחרים בלבד.

יש גורסים, שהשורש ר-ב-ץ בהוראה זו בא בהשאלה מהרבצת מים⁷, כעניין "יערף כמטר לקחי" (דברים לב, ב); ויש גורסים, שהתיילד מלשון תרפץ / תרפיץ, היא חצר, ובהשאלה חצר בית-המדרש, ששימשה מקום ללימוד תורה, כמובא בתנחומא, תזריע ט: "...שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל וכו', וירדו לבבל ועשו תרפץ לתורה". חוקרי לשון כבר הפכו והיפכו בסוגיה זו⁸.

7. הרוצה לרַפֵּץ את ביתו בשבת, מביא עריבה מלאה מים, ורוחץ פניו בזוית זו, ידיו בזוית זו, ונמצא הבית מתרַפֵּץ מאליו וכו' (שבת צה ע"א).

8. בספרות חז"ל מצויים כמה שמות למוסד הלימוד בישראל, נוסף על תרפיץ: בית הספר (כל י"ג שנה שניהם [יעקב ועשן] הולכים לבית הספר, ושניהם באים מבית הספר — בראשית רבה סג, י), בית ספר למקרא ובי"ס למשנה ולתלמוד (ארבע מאות ושמונים בתי פנסינות היו בירושלים, חוץ מבית המקדש וכו', וכל אחת ואחת היה לה בית-ספר למקרא ובית-התלמוד למשנה וכו', זה בית מדרשו של רבי יוחנן בן זכאי — איכה רבה, פתיחתא, ר' חנינא בר פפא), בית ועד

מסתבר אפוא, שהתואר רפיציין ניתן תחילה לאשת המלמד, שריבץ תורה לילדים בחדר, וזאת מפני שהסיומות המקובלות האחרות יצרו די-משמעויות ("רביקע" — רבקה; "רביין" — ראובן, ו"רב'טע" דומה ל"רעוועט" = יִבְּה, נְהָמָה בידיש). אחר-כך הורחב השימוש בו גם לגבי רבנית, וגם לאישה הלמדנית, שהנחתה את המתפללות בעזרת נשים של בית-הכנסת. עד היום הזה מכונה אישה ידענית בתורה פידיש, בנוסף של לגלוג: "זי איז א רפיציין" (= "רפיציין" היא). מבחינה זו ניתן לומר, שהרפיציין הראשונה הייתה דבורה הנביאה, שישבה תחת תומר ושפטה את ישראל.

(שם, רבי יוחנן), בית הוראה (מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן, ושם היו אבותינו עוסקים בחכמת התורה עד שלא ניתנה — לקח טוב, ויגש מו, פח). ישיבה (ונגד זקניו פבוד [ישעיהו פד, פג]; ואמר חז"ל: עתיד הקב"ה לעשות לו ישיבה של זקנים שלו — תנחומא, שמיני יא). תרביץ מורה על מקום הלימוד בחצר, לעומת השאר, שהיו משופנים בבתים.